

Píše Veronika Jičínská

(E*forum, 16. 05. 2019)

Příručka německy psané literatury z Prahy a českých zemí je první příručkou tohoto druhu o německy psané literatuře v českých zemích od 18. do poloviny 20. století. Vyšla v prestižní řadě *Handbuch* německého nakladatelství J. B. Metzler. Podle vydavatelů je *Příručka* určena odbornému publiku i širší veřejnosti se zájmem o literární historii, a to nejen v německy mluvících zemích. Autory článků jsou téměř čtyři desítky českých, německých a rakouských vědců, nad pojmem domov a česko-německé prostředí se zamýšlejí současní autoři Jan Faktor, Angelika Overath a Jaroslav Rudiš, závěrečnou esejí přispěl Peter Demetz.

Jak je postulováno v úvodu *Příručky*, cílem a ambicí této práce je jednak obsáhlý, historizující a kontextualizovaný přehled literatury a kulturních dějin středoevropského regionu zahrnujícího země Koruny české (Čechy, Morava a Slezsko), jednak – s tím ovšem souvisejícího – překonání „striktního“ dělení na literaturu tzv. pražskou a sudetoněmeckou. Teoretickým referenčním rámcem jsou koncepty interkulturality, transkulturality a jejich dějinných proměn a koncepty pojmání prostoru.

V úvodní kapitole *Literatur- und Forschungsgeschichte einer Region* najdeme cenná shrnutí dosavadních literárněhistorických bádání a vymezení pojmů (kap. *Begriffe und Kategorisierungen*). Už zde autoři poukazují na problematičnost tradovaného pojmosloví „pražská německá literatura“, zvláště pak její pozice vůči tzv. „sudetoněmecké literatuře“; tato problematičnost nespočívá jen v umělém oddělování něčeho, co bylo různě diskurzivně propojeno, ale i v moralizující atribuci pražské, případně urbánní literatury jako liberální versus sudetské či regionální jako národovecké, a tím pádem také oprávněně marginalizované. Taková dichotomie si skutečně zaslouží zásadní přehodnocení, jehož směřování je již v úvodu prozatímně formulováno následovně: „Man steht also vor der Wahl: Entweder man schafft den Begriff der Region im Bezug auf die Literatur ab und spricht gleich von ‚Literatur in der Provinz‘ [...] – oder man erweitert ihn zu einem der Grundlagenbegriffe einer kulturwissenschaftlich eröffneten Literaturwissenschaft. Man ist fast versucht, einen ‚regional turn‘ auszurufen. [...]“ (s. 3).

Následuje exkurz do psaní dějin německojazyčného písemnictví na území Českých zemí (kap. *Literaturgeschichte*), přičemž toto písemnictví se jako předmět literárněhistorického narativu etablovalo až ve druhé polovině 19. století, tedy již v době ostrých národnostních bojů: např. Wolkanova *Geschichte der deutschen Literatur in Böhmen bis zum Ausgang des XVI. Jahrhunderts* vyšla v roce 1894, jeho

Geschichte der deutschen Literatur in Böhmen und in den Sudetenländern dokonce ještě později, 1925. Stejně jako další pojednání o dějinách germanistiky v Českých zemích (*Germanistik in den Böhmischen Ländern*) je tato kapitola sebereflexí vzniku kategorií, s nimiž se v knize pracuje.

I teoretická část týkající se platnosti pojmů jako je interkulturalita a transkulturalita kriticky přezkoumává svá východiska s ohledem na konkrétní česko-německo-židovská setkávání a střetávání. Podle Dietera Heimböckela a Manfreda Weinberga nelze pojmy jako interkulturalita či hybridita neuváženě aplikovat jako popisné modely těchto situací. Zvláště pro specifickou interkulturalitu Prahy a Českých zemí se dosud nenašly přiměřené konceptualizace (s. 31). Je možné se ptát, v čem je tedy inter- či transkulturní situace Českých zemí tak jedinečná. Autoři nacházejí odpověď – s odkazem na Palackého – v metafoře pohyblivého horizontu, tedy v dynamickém modelu „sdílených kultur“ (geteilte Kulturen), překonávajícím dřívější koncepty interkulturality jako inscenace či archivu. Interkulturalita praktikovaná v této *Příručce* je tedy projektem, který musí zůstat otevřený, který si klade za cíl co nejpřesnější popis interkulturních fenoménů, ale nesnaží se je vměstnat do teoretického sevření. I když ani, jak si sami autoři všímají, s těmito výhradami se teoretické promluvě zcela vyhnout nedá – ta by však měla být pouhým začátkem úvah o německy psané literatuře na území Českých zemí (s. 33–35). Podobně se přistupuje i ke konceptům prostoru, které jsou zde obohaceny o Mukařovského polyfunkčnost a estetiku a Lotmanovy semiosféry (Irina Wutsdorff).

Kapitolám v části *Allgemeiner Hintergrund* nelze skutečně nic vytknout, velmi přehledně uvádějí do problematiky dějin Českých zemí, do židovských kulturních dějin, historie kulturních a vědeckých institucí a dějin estetiky na tomto území. Co ale chybí, jsou dějiny německého divadla na českém území – rozhodně by divadlu, jehož role byla jak pro české obrozence, tak pro německy mluvící obyvatelstvo naprosto určující, měla být věnována pozornost např. v podkapitole *Institutionen*. Zvláště poté, co vyšla zásadní studie Jitky Ludvové *Až k hořkému konci. Pražské německé divadlo 1845–1945* (2012), je takové opomenutí těžko pochopitelné.

Následuje přehled literárně historických epoch od osvícenství k moderně a neblahého dvacátého století: od První republiky přes exil, protektorát, terezínskou literaturu až po „dozvuk“ (Nachklang), období po konci druhé světové války, jehož se v Čechách dožili nebo se po něm do Čech – většinou nakrátko – vrátili autoři jako E. E. Kisch, F. C. Weißkopf nebo Louis Fürnberg. Hugo Sonnenschein zemřel po obvinění z kolaborace ve věznicí Mírov, Paul Leppin, Paul Adler, Erwin Ott, Karl Heinz Strobl a Hans Watzlik dožili na konci války nebo krátce po ní. Franz Werfel, Johannes Urzidil a Max Brod se již nevrátili z exilu. Ernst Feigl a Vlastimil Artur Polák sice v zemi zůstali, přežili holocaust, ale po roce 1968 nesměli, stejně jako z exilu se v roce 1948 navrátilší Lenka Reinerová, publikovat. Po tomto hlubokém přeryvu následují emigrační vlny a autoři, jež je možno označit jako „Sprachwechsler“: Ota Filip, Jiří Gruša, Libuše Moníková nebo Jan Faktor, přičemž historická „polyfonie“ českého prostředí přechod k jinému literárnímu jazyku jistě ulehčovala (s. 352).

Periodizace literární historie 20. století reflektuje regionální perspektivu převážně již českojazyčného kulturního prostoru. Dílo Franze Kafky jako světového autora paradoxně osudově spjatého s jedním místem, totiž Prahou, se ale přece jenom vzpírá i otevřenému a historicky dynamickému pojetí interkulturní výměny; právě jeho pozice výrazně „nadregionálního“ spisovatele do jisté míry destabilizuje onu jemnou a složitou síť vzájemných vztahů a kulturních praktik regionu (srov. Doris Medick-Bachmann a její pojetí interkulturality jako „Vernetzung“). To, zda a do jaké míry jej lze řadit k regionálním autorům, zůstává otázkou, byť do daného prostoru Kafka rozhodně patří. Kapitola s příznačným názvem *Prager Kreise* se zabývá jednak Brodovou metaforou kruhů, užších či širších, přičemž ten nejužšího přátelství – k němuž kromě Kafky a jeho samého patřili Felix Weltsch a Oskar Baum – neboli „čtyřlístek“, tvoří v jeho slavné biografii epicentrum pražského dění. Metafora kruhu je příhodným obrazem i pro pozdější konceptualizace pražského prostoru – ať je to pojem Eisnerova „trojího ghetta“, nebo později během liblických konferencí, na nichž Eduard Goldstücker, pokračovatel pražské literární tradice, vymezil hodně pevné hranice časové, místní, ale i ideologické (s. 195). Tyto koncepty utvářely pojetí tzv. pražské německé literatury po desetiletí, a proto by bylo záslužné poukázat na jejich platnost, či alespoň oprávněnost v určitém dějinném momentu. Skutečnost, že jsou neudržitelné v době, kdy jsou k dispozici nejen komplexnější teoretické nástroje, ale i přístup k pramenům, silná badatelská základna a příznivá historická konstelace, jejich význam neumenšuje. Vždyť ještě Scott Spector ve svých *Prague Territories* (2000) představu teritoria přece jen pevného, protože obkrouženého, zásadně nezpochybňuje.

Jednoduché zavržení dřívějších konceptů se, obávám se, zpronevřuje postulované otevřenosti interkulturního projektu. Neboť to jsou právě tyto obrazy vícenásobného ghetta či deleuzovské a guattariovské deteritorializace (v knize opakovaně zatracované pro svou schematičnost), které výzkum v dané oblasti jistou dobu ovlivňovaly a jsou tedy jeho součástí. „Trojí ghetto“, jež Eisner poprvé zmiňuje v roce 1933 a jehož se víceméně drží do padesátých let, má charakter autobiografické fikce a nelze je vytrhávat z dobových, ale patrně ani čistě osobních souvislostí Eisnerova života (srov. Tuckerová, *Translators Visibility*, in: *Prager Moderne/n/*, 2018). Jistě, tato fikce, stejně jako mnohé jiné, si dlouho žila svým vlastním životem, byla nekriticky přebírána, a navíc to není jediná komplikace kafkovské recepce. Přílišné jednostranné teoretizování Kafkových životních okolností však může vést až k tautologickým koncům. Ukazuje se například, že Brod – jehož čtení Kafky je nakonec v současnosti vnímáno jako zoufale nmoderní a jehož pronikavý kritik Walter Benjamin hodnotí jako osobu komolící Kafkův odkaz a přátelství těchto dvou mužů označuje za největší záhadu Kafkova života – že tento Max Brod i přes subjektivní charakter svých vzpomínek dosti spolehlivě popisuje běžný život, tedy například velkou prostupnost pražských kruhů a cílé kontakty s českým, ale i pohraničním prostředím. Prostřednost Broda jako teoretika má málo co do činění s výpovědní hodnotou jeho svědectví. I když *Příručka* na mnoha místech Broda v tomto smyslu rehabilituje, jinde se čtenář setkává s potřebou jeho (či Eisnerova) tvrzení instrumentalizovat, aby mohla být vyvrácena.

Dalším podobným příkladem je teze o Kafkově sympatii k autorům Heimatliteratur. Na s. 204 se dočítáme, že Kafka pochvalně zmiňuje své souputníky jako Bartsch, Conte Scapinelli, Traugott Tamm, Ginzkey – vesměs literáty zcela provinčního ražení – což by mohlo vést k opatrnému závěru, že i Kafka je svým způsobem „regionální“ autor (název podkapitoly zní *Franz Kafka als Autor einer Regionalliteratur*) ve smyslu náležející k regionu. Lze souhlasit s tím, že podobná svědectví byla většinou kaskadově záměrně přehlížena, protože se nehodí k všeobecně přijímanému obrazu světového autora. Tudíž byl např. fakt, že Kafka s oblibou četl časopis *Kunstwart*, orgán německého Heimatkunst, ve svém významu relativizován (s. 203), i když zdaleka ne tak často, jak tvrdí autor článku, např. Marek Nekula mu věnuje dost pozornosti. Přesto je problematické Kafku k těmto regionálním autorům řadit, a to i tehdy, pokud se snažíme pomyslnou hranici mezi centrem a regionem/provincií rozostřit. Spisovatelé jako Kafkou „dvakrát podtržený“ Bartsch (s. 203) jistě nejsou regionální veličinou ve smyslu, za jaké lze považovat sestry Brontëovy či Jamese Joyce. Mnohem spíše se zde Kafka vyjadřuje k imaginárnímu společenství – ovšem aniž by mu sám přináležel; podle Broda pronesl: „Der einzelne Schriftsteller ist ein Mensch, wie das Publikum Mensch ist. Das gibt einen Zusammenhang. [...]“ (s. 203, Brod 1961, s. 91). Kafkova touha někam náležet a jeho neschopnost téhož jsou známé, a že tato kýžená společenství mívají v jeho díle charakter spíše marginální (často alegorizující zvířecí) skupiny, najdeme v odborné literatuře (srov. např. Vivian Liska: *When Kafka Says We. Uncommon Communities in German-Jewish Literature*, 2009). Srovnejme pasáž v dopisu Maxi Brodovi z 12. 2. 1907, v níž žertuje o své budoucí slávě: „Anders aber ist es bei den Deutschen im Auslande zum Beispiel in den Ostseeprovinzen, besser noch in Amerika oder gar in den deutschen Kolonien, denn der verlassene Deutsche liest seine Zeitschrift ganz und gar. Mittelpunkte meines Ruhmes sind also Dar-es-Salâm, Udschidschi, Windhoek.“ Osamělý Němec čtoucí své noviny na exotických místech žije život v diaspoře, narážka na Kafkovo židovství je nepřehlédnutelná. Jaké teritoriální aspekty lze uplatnit pro takové bytí? Neopomíjí se usazením do pražského nebo regionálního kontextu u Kafky něco zcela podstatného?

Část *Themen und Motive* se zabývá převážně xenologií, tedy obrazů Čechů, Němců, Židů, Pražanů a obyvatel pohraničí jako cizích, následuje oddíl *Textsorten* s analýzou historického románu a dramatu, eseje, fantastické literatury, eseje, pověstí a legend, včetně textů ve středo- a severobavorském, východofranském, hornosaském a slezském dialektu.

Dokonalou tečkou je pak doslov Petera Demetze, pamětníka, autora a zasloužilého literárního vědce, který elegantně předvádí kulturní provázanost tohoto regionu s evropským děním, a vyvolává tak obraz komplikované, ale přece jedinečné dějinné epochy. Publikaci lze považovat za významný úspěch germanistického bádání v mezinárodním měřítku. Jednotlivé příspěvky jsou mimořádně kvalitní a vykazují dlouhodobé pečlivé studium dané problematiky. Přesahy do současnosti, exkurzy k otázkám překladu, ztráty vlasti a psaní v jiném než rodném jazyce – to vše jsou aktuální témata, která v kontextu *Příručky* získávají dále na významu. Příručce nelze upřít snahu o ucelenost a přehlednost. Jako referenční zdroj bude svou roli plnit.

Paradoxně jsou to ale právě konceptualizace regionu, které nechávají mnohé otázky nezodpovězené.

Peter Becher / Steffen Höhne / Jörg Krappmann / Manfred Weinberg (Eds.): *Handbuch der deutschen Literatur Prags und der Böhmisches Länder*, Verlag J. B. Metzler: Stuttgart, 2017, 445 s.

www.ipsl.cz